Bir əsərin tədrisinə yeni texnologiyalar baxımından baxış

Hüseyn ŞAHBƏNDƏYEV,
Avropa Azərbaycan Məktəbinin Azərbaycan dili və ədəbiyyat kafedrasının rəhbəri, əməkdar müəllim

Azərbaycan bədii ədəbiyyatında və fəlsəfi fikir tarixində özünə əbədiyyəti təmin etmiş ulu söz sənətkarımız Hüseyn Cavidin yaradıcılığı elə ədəbi qaynaqlarımızdandır ki, hər dəfə ona müraciət edəndə sənətkar dühasının yeni-yeni möcüzələri qarşısında heyrətlənməli olur, özümüzü bu qüdrətli sənətkarın romantik ecazkar aləmində hiss edirik. Mənzum dramaturgiyamızın dünya ədəbiyyatının şedevrləri sırasında vüqarla dayanmağa layiq əsərlərindən olan "İblis" faciəsi ədibin yuxarıdakı fikirlərimizi təsdiq edən əsərlərindən biridir. Əsərin qələmə alındığı 1918-ci ildən bəri bədii məziyyətləri, tədris və metodik əhəmiyyəti haqqında yazılanlar bir yerə toplansa, cildlərlə kitaba bərabər olar. Bununla belə, bu günün təhsil standartları baxımından "İblis" faciəsinin yeni üsullarla təhlili günün tələbidir və bu yazımızda əsərin təhlili ilə bağlı bəzi yeni yanaşmalarımızı təqdim edirik.

"İblis" faciəsinin birinci dünya müharibəsi illərində yazılması, H.Cavidin burada bir filosof və humanist insan kimi düşüncələrinin açılması, ədalətsiz müharibələrə, müharibə qızışdırıcılarına nifrət hissləri oyatması nəzərə alınaraq bu ideyalar ətrafında mövzunun tədrisinə ayrılmış bir neçə saat vaxt ərzində müəllim mümkün qədər yaradıcı olmalı, intensiv metodlardan istifadə etməlidir. Mövzunun tədrisi ərəfəsində çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər əsəri müstəqil oxusunlar. Əsərin dilində çətin anlaşılan ərəb və fars sözləri, osmanlı-türk şivəsi tələb edir ki, şagirdlərin oxusuna müəllim rəhbərlik etsin, əsərdəki əsas fikri və müəllif qayəsini şagirdlərə çatdırmaqda yardımçı olsun. Problemin qoyuluşu, mövzunun dərki ətrafında sinif kollektivi səfərbər edilməli, maraq doğuran üsul və vasitələrdən istifadə olunmalıdır. Haqqında bəhs edəcəyimiz üsul və vasitələr, təqdim olunan fraqmentlər elektron tədris imkanları olan məktəblərdə istifadə üçün nəzərdə tutulsa da, ondan adi texniki təlim vasitələri şəraitində də faydalanmaq olar.

XI sinifdə H.Cavidin "İblis" faciəsinin təhlili üçün nəzərdə tutulmuş dərs saatları və ya dərsdənkənar məşğələlərdə tədris məqsədilə on-on iki fraqmentdən ibarət təqdimat hazırlamışıq. İlk qeydlər şagirdlərin tanışlığı və probleme cəlb olunması məqsədi daşıyır. Bu, motivasiya materialıdır. Biz hər bir elektron səhifəyə yerləşdirdiyimiz materialı ayrı-ayrı təqdimat şəklində əks etdirməyə çalışacağıq. İntensivlik məqsədilə sinif əvvəlcə müxtəlif qruplara bölünür (digər iş formaları da seçmək olar).

1-ci təqdimat məzmunca əsərin təhlili üçün giriş məqsədi daşıyır. Həmin fraqmenti, təxminən, aşağıdakı kimi verirəm: H.Cavid bütün yaradıcılığı boyu bəşəri və milli səadət, sülh və əmin-amanlıq tərəfdarı olmuş, humanist və romantik bir şair kimi müharibələri və onu törədənləri insansevərliyə, bəşəriyyətin tərəqqisinə, yüksək ideallara səsləmişdir. "İblis" ədibin həmin düşüncələrini əks etdirən və dünya ədəbiyyatının şah əsərləri ilə bir sırada duran romantik faciədir. İnteqrativ məqsədlə dramaturqun "Peyğəmbər" dramından götürdüyümüz aforizmlə fikrimizi qüvvətləndiririk:

Kəssə hər kim tökülən qan izini,
Qurtaran dahi odur yer üzünü.

Bu epizodun nümayişi şagirdləri əsərdə qoyulmuş problemin tədqiqinə yönəldir. Əlavə təsir effekti yaratmaq üçün şagirdlərin diqqətini əsərdə ideya daşıyıcısı olan Vasifin dilindən götürülmüş, xalqımızın bugünkü durumu ilə yaxından səsləşən 2-ci fraqmentə cəlb edirəm. Həmin fraqment 2-ci təqdimat sayılır və şagirdlərin fikri fəallığını gücləndirmək məqsədi daşıyan sualdan ibarətdir: H.Cavidin vətəndaş və milli qayəsini əks etdirən aşağıdakı sözlər "İblis" faciəsində hansı qəhrəmanın dilindəndir?

Turana qılıncdan daha kəskin ulu qüvvət,
Yalnız mədəniyyət, mədəniyyət, mədəniyyət...

Şübhə yoxdur ki, əsəri diqqətlə oxumuş şagird üçün bu suala cavab vermək o qədər də çətin deyil. Müəllim problemin açılışına cəlb olunmuş şagirdlərə Vasifin və Arifin taleyi, müharibənin yaratdığı vəhşətlər və s. haqqında düşündüklərini deməyə, onu Azərbaycanın müasir durumu ilə - torpaqlarımızın xain və nankor ermənilər tərəfindən işğalı ilə əlaqələndirməyə şərait yaradır. Müharibənin dəhşətlərini və ağrılarını daşıyan üç gəncin - Arifin, Vasifin və kiçik zabitin Vətən, onun tarixi və taleyi haqqındakı düşüncələri ilə şagirdlər H.Cavidin Osmanlı dövlətinin tarixi, birinci dünya müharibəsi, Türkiyə Respublikası və türk xalqı barədə düşündüklərinin yeni bir qatı ilə tanış olur, yuxarıdakı sözlərin isə Vasifə məxsus olduğunu xatırlayırlar. Müəllim həmin debatın yekunu kimi şagirdlərə Türkiyə-Azərbaycan tarixi ilişkiləri ilə bağlı müstəqil tapşırıqlar da verə bilər.

Bunun ardınca şagird-müəllim qənaətlərini möhkəmləndirən 3-cü təqdimata keçilir. Bu, sadə bir quruluşdur və kompüterin Power Point proqramının imkanları sayəsində müxtəlif şəkildə nümayiş etdirilə bilər. Slaydın bir tərəfində qlobus üzərində "ürmhəbia" hərfləri ilə anaqram tərtib edir, ondan aşağıda - sağda isə əsərdəki obrazların - Arif, Vasif, Rəna, Elxan, Yaralı zabit, Ərəb zabiti, İbn Yəminin adlarını alt-alta yazmaqla şagirdlərin diqqətini lövhəyə yönəldirəm. Qlobusun üzərindəki sözlə burada adları çəkilən obrazlar arasında əlaqəni müəyyənləşdirmək üçün səhifənin əvvəlində belə bir sual qoyuram: "Aşağıdakı anaqramda verilmiş söz "İblis" faciəsindəki obrazların hər birinin taleyində özünəməxsus izlər qoymuşdur. Həmin sözü tapın". Yenidən şagirdlərin fəallığı artır, hər qrup özünəməxsus fikirlərlə əsərdə qoyulmuş ideyanı dərk etməyə çalışır. Sonda kompüterlə qlobusun üzərindəki hərflərə bir-bir toxunuram, nəticədə lövhəciyin sağ tərəfində "müharibə" sözü alınır (şəkil 1).

Sonrakı təhlil elementi - 4-cü təqdimat klaster (şaxələndirmə) şəklindədir. Səhifənin əvvəlində belə bir tapşırıq verirəm: "Əsərdəki ideyanın açılmasında surətlərin rolunu şaxələr üzrə müəyyənləşdirin". Klaster mərkəzdə "İblis" sözü yazılmış səkkiz şaxədən ibarətdir. Onun qütbləri aşağıdakı kimidir: 1.Arif-İblis-Mələk; 2.Rəna-İblis-Xavər; 3.Papas, xaxam, şeyx-İblis-İbn Yəmin; 4.Elxan-İblis-Mələk. Obrazlar arasında bağlılığı müəyyənləşdirmək şagirdlərdən tələb olunur. Ola bilsin ki, şagirdlər bu cür qütbləşməyə əks arqumentlər irəli sürsünlər. Müəllimin rəhbərliyi altında polemikaya belə meydan açılması əsərin təhlili üçün rəngarəng fikirlərin üzə çıxarılması deməkdir. Bu isə dövrümüzdə şəxsiyyətyönümlü təhsilin tələblərindən biridir. Elektron imkanları olmayan məktəblərdə həmin sxemləri sadə əyaniliklə də nümayiş etdirmək olar.

Bu sxem şagirdlərin İblis obrazı, iblislik və insan təbiətinin xeyirlə şərin daim mübarizə meydanı olması, müharibələr, onları doğuran səbəblər, varlanmaq ehtirasları və s. haqqında mühakimələrinə geniş imkan yaradır. Şagirdlər müəllimin köməyi olmadan, lakin onun rəhbərliyi altında şaxələr üzrə müəllif qayəsinin dərk olunmasında və onun açılışında fəal iştirak edirlər. Müəllim kompüterin Power Point proqramının imkanlarından istifadə etməklə şaxələr üzrə obrazları fərqləndirərkən müxtəlif rəng çalarlarından istifadə edə bilər. Məsələn, İblisi qara, Arifi qırmızı, Elxan və Vasifi yaşıl, Rəna, Xavər və Mələyi palıdı, din xadimləri və İbn Yəmin olan dairələri isə sarı rəngdə verməklə şagirdləri obrazların rəng simvolikası ilə qruplaşdırılması üzərində də düşündürür. Bundan əlavə, digər elektron səhifədə klaster üzrə şagirdlərin işini asanlaşdırmaq üçün növbəti -5-ci təqdimatı da nümayiş etdirə bilər. Həmin tapşırığı aşağıdakı kimi vermək mümkündür:

Klaster (şaxələndirmə) üsulu əsasında obrazların aşağıdakı kimi əlaqələndirilməsi səbəblərini izah edin:

İblis - Arif- Mələk - müharibə, onun dəhşətlərinə münasibət;

Arif - İblis - Xavər - ailədaxili münasibətlər, məhəbbətə ikili yanaşma;

Rəna - Arif - Vasif - İblis - insanı filosofdan qatilə çevirən məhdudluq;

Rəna - Xavər - Mələk - humanizm, zəriflikdən doğan həssaslıq;

Vasif - Elxan - Vətən, onun taleyi ilə bağlılıq;

İbn Yəmin - papas, xaxam - İblis - klasterin və əsərin qara və tutqun rəngləri və s.

6-cı təqdimat oyun-dərs modelinə uyğun olaraq düşünülmüşdür. "Kim kimdir?" əyləncəli teleoyununa bənzəyən həmin səhifəni bütövlükdə aşağıdakı kimi tərtib etməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

"Kim kimdir?"

1. Müharibələrin dəhşətlərindən bəşəriyyətə acıyan mövhumi obraz.
2. Filosof - qatil.
3. Qardaşlar.
4. Müharibə, qisas, qənimət.
5. Missionerlər. Təxribatçılıq. Düşmənlərimizin kəmfürsətliyi.
6. Məhəbbət. Qadınlar.
7. Üç zabit. Tale oxşarlıqları və fərqlər.
8. Nəfs. İnsan iblisləşir.

Burada səkkiz məqama diqqət cəlb olunmuşdur, lakin bu, nisbidir və çoxaldıla bilər. Başlıcası, hər bənd şagirdləri dərindən düşünməyə, öz fikirlərini əsərdən gətirdikləri faktlarla əsaslandırmağa sövq edir.

7-ci elektron səhifə də oyun - dərs modelinə uyğundur. İblis obrazı əsərin müxtəlif yerlərində üzə çıxan mənfur təbiətini faciənin 4-cü pərdəsində açıq etiraf edir. İnteraktiv üsullar içərisində artıq özünü doğrultmuş "Spiral"ın hər dolayında İblisin etiraf etdiyi sifətlərini şagirdlərin iştirakı ilə yazmağa çalışırıq. Bu zaman şagirdlər İblisin görüntülərini söylədikcə spiralın dolaylarına qeyd edirlər. Təxminən, doqquzdolaqlı bir spiral alınır və onun hər dolağında İblisin müvafiq görüntüsü - Abid, Rahib, Mürşid, Sultan, Cavan, Çoban, Papa, Qazi, Qoca, solda icə böyük hərflərlə İblis sözü yazılır.

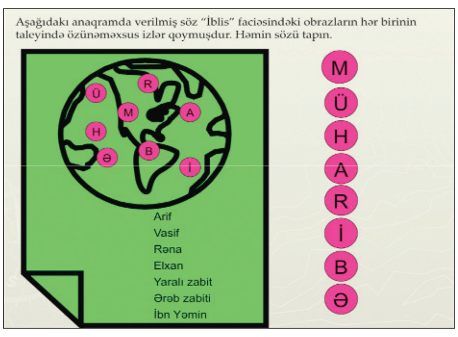

Şəkil 1.

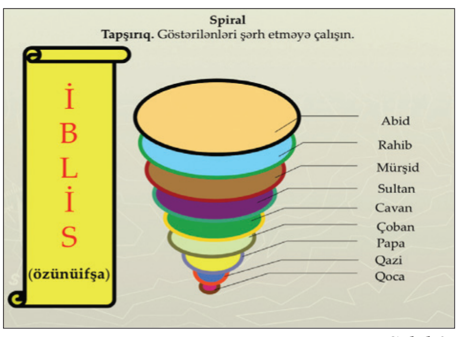

Şəkil 2.

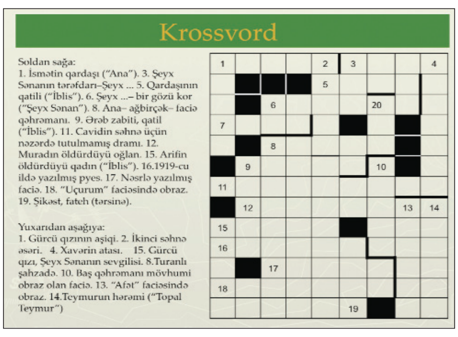

Şəkil 3.

Beləliklə, şagirdlər İblisin gəlişlərinin müvafiq yeri üzərində düşünməli olurlar. Bu da məzmunun yadda saxlanılmasına kömək edir (şəkil 2).

Məlumdur ki, ədəbiyyatın əsas tədris məqsədlərindən biri hərtərəfli inkişaf etmiş insanın tərbiyə olunmasıdır. Müasir dövrdə şəxsiyyətyönümlü təhsil siyasəti bu amili bir qədər də önə çəkir. Biz "İblis" faciəsinin tədrisində məhz həmin tələbləri rəhbər tutaraq, 8-ci elektron səhifəni əsərdə işlənmiş aforizmlər üzərində qurmuşuq. Şagirdlər səhifə ilə tanışlıqdan sonra kəlamların işləndiyi yer və hansı obrazların dilindən olması barədə tapşırıqlar alırlar. Nəticədə fəal təlim meydanı daha da genişlənir. Məsələn:

* *"Satmaz, satamaz milləti şəxsiyyətə aqil".*
* *"İdrakı sönük başçıların qəfləti ancaq*
Etmiş, edəcək milləti həp əldə oyuncaq" və s.

Məktəb təcrübəsi göstərir ki, düzgün tərtib olunmuş krossvordlar ədiblərin həyat və yaradıcılıqlarının öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. H.Cavidin yaradıcılığı üzərində qurulmuş krossvordu ədibin irsini dərindən öyrənməyə can atan şagirdləri çalışdırmaq məqsədi ilə tərtib etmişik. Yeri gəlmişkən, biz bu səhifəni şagirdlərə təqdim edərkən onların müstəqil işi üçün nəzərdə tutduğumuzu bildiririk. Bununla belə, şagirdlər tərəfindən tamamlanıb başa çatdırılmaqda çətinlik törədən xanaların doldurulmasında, daha dəqiq desək, krossvordun tam yazılışında onlara müəyyən qədər kömək də edirik (şəkil 3).

Təqdimatımızın 10-12-ci səhifələri "İblis" faciəsi üzrə qazanılmış biliklərin test tapşırıqları əsasında yoxlanılması məqsədilə tərtib olunmuşdur. Burada standart test nümunələri ilə yanaşı, ilk dəfə şagirdlərə təqdim olunmuş testlər də olmalıdır.

"İblis" faciəsinin təhlili üzrə işlərimizin sonu H.Cavid haqqında düşüncələrimizi əks etdirən aşağıdakı səhifədən ibarətdir. Buradakı fikirlərin əsasında ölməz dramaturqun irsinə sonsuz məhəbbətimiz və bu irsin təbliğinə həsr olunmuş 30 ildən artıq müəllim ömrümüz durur: H.Cavidə birinci ömrü Tanrı bəxş etmişdi. Ölməz sənətkar öz yaradıcılıq dühası ilə özünün ikinci ömrünü xalqımızın yaddaşına əbədi həkk etdi. Cavidin üçüncü ömür bəxşişini isə ona xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev vermişdir. Xalqımızın bu böyük oğlunun sayəsində ədibin məzarı uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilmiş, böyük ehtiramla Naxçıvanda dəfn olunmuşdur... (H.Şahbəndəyev).

Həmin səhifənin görüntüsü fonunda ümummilli lider Heydər Əliyevin səsi yazılmış çarx gəlir: "H.Cavidin cənazəsinin uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirilməsi asan bir iş deyildi. Bu, böyük iradə, böyük cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, mənəviyyatımıza sədaqət belə bir cəsarət göstərməyə mənə imkan verdi. Və mən bunu etdim. Hüseyn Cavidin cənazəsinin Naxçıvanda torpağa verilməsi Azərbaycanın bu qədim, ayrılmaz hissəsi olan, müqəddəs bir guşəsi olan Naxçıvana hörmət və ehtiramın ifadəsi idi".

Ümummilli liderimizin çıxışındakı əzəmətin sinifdə yaratdığı mənəvi-psixoloji ovqatı sözlə təsvir etməkdə özümüzü aciz bilirik... Həmin epizoddan sonra şagirdlərimizdə xalqımızın bu qüdrətli sənətkarının bədii irsinə yenidən müraciət etməyə ciddi ehtiyac duyulduğu aşkar hiss olunur.